

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

УДК 338.484:477.84

DOI: <https://doi.org/10.32782/2415-8801/2020-2.40>

Тарасова В.В.

*доктор економічних наук, професор,
Поліський національний університет*

Ковалевська І.М.

*кандидат економічних наук, старший викладач,
Поліський національний університет*

УНІКАЛЬНІ ПРИРОДНІ КОМПЛЕКСИ ЕКОТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

У статті надано інформацію про унікальні природні комплекси – об'єкти природно-заповідного фонду, їхні види, структуру та місця найбільшого розповсюдження по території України. Знання про природні комплекси потрібні туристу, оскільки вони справді становлять великий інтерес, тому що природа тут особливо багата. Окрім того, вони показують, що саме потрібно туристу відвідати в тому чи іншому регіоні. Екологічний туризм із його величезними рекреаційними і пізнавальними можливостями покликаний сформуванати суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних багатств, донести до людей нагальність і важливість питань захисту навколишнього середовища. Метою статті є висвітлення результатів вивчення сучасного стану екологічного туризму на базі природоохоронних територій ПЗФ, їх розвитку, складу і структури, розповсюдження по території України та зональної диференціації. Висвітлено основні об'єкти екотуризму, зокрема біосферні та природні заповідники, національні та регіональні ландшафтні парки, їх зональний розподіл.

Ключові слова: екологічний туризм, унікальні природні комплекси, об'єкти (ПЗФ), заповідники, заказники, урочища, парки, національні та регіональні ландшафтні парки.

УНИКАЛЬНЫЕ ПРИРОДНЫЕ КОМПЛЕКСЫ ЭКОТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Тарасова В.В., Ковалевская И.Н.

В статье представлена информация об уникальных природных комплексах – объектах природно-заповедного фонда, их видах, структуре и местах наибольшего распространения по территории Украины. Знание о природных комплексах нужны туристу, поскольку они действительно представляют большой интерес, так как природа здесь особенно богата. Кроме того, они показывают, что именно нужно туристу посетить в том или ином регионе. Экологический туризм с его огромными рекреационными и познавательными возможностями призван сформировать общественное сознание по охране и рациональному использованию природных богатств, донести до людей актуальность и важность вопросов защиты окружающей среды. Целью статьи является представление результатов изучения современного состояния экологического туризма на базе охраняемых территорий ПЗФ, их развития, состава и структуры, распространения по территории Украины и зональной дифференциации. Освещены основные объекты экотуризма, в том числе биосферные и природные заповедники, национальные и региональные ландшафтные парки, их зональное распределение.

Ключевые слова: экологический туризм, уникальные природные комплексы, объекты (ПЗФ), заповедники, заказники, урочища, парки, национальные и региональные ландшафтные парки.

UNIQUE NATURAL COMPLEXES FOR ECO-TOURISM IN UKRAINE

Tarasova Valentyna, Kovalevska Iryna

The article provides information about unique natural complexes – objects of the nature reserve fund, their types, structure and places of the biggest distribution in Ukraine. Knowledge of natural complexes is necessary for the tourist, because they really are of great interest, since nature here is particularly rich. Moreover they show, what exactly should a tourist visit in a particular region. From year to year, the value of the tourism industry is constantly increasing, so as the burden on the environment. Eco-tourism with its enormous recreational and cognitive opportunities is designed to create a public awareness of the protection and rational use of natural resources, to convey to the people the urgency and importance of environmental issues. The purpose of the article is to cover the results of the study of the current state of ecological tourism on the basis of nature conservation areas of the NRF, their development, structure, distribution in Ukraine and zonal differentiation. The article highlights main objects of ecotourism, including biosphere and nature reserves, national and regional landscapes and their zonal distribution. Depending on the environmental and scientific value, all objects of the NRF are divided into 2 groups: of national and local importance. National and biosphere reserves, national parks are of national importance, and regional landscapes and nature reserves are only locally relevant. The group of objects of complex impor-

tance are all others: nature reserves, nature parks, arboretums, zoos, parks and gardens. The listed objects are different in tasks, security mode, subordination level. The largest area in Ukraine is occupied by nature reserves, national nature parks and regional landscapes. In order to protect fish stocks, habitats, spawning grounds, foraging for youth and to conserve and reproduce populations of rare and endangered species of ichthyofauna, nature conservation areas – ichthyological reserves are created. The tables, graphs and cartographic techniques of statistical and systematic methods of research were used during the research.

Keywords: eco-tourism, unique natural complexes, nature reserve fund (NRF), nature reserves, reserves, tracts, parks, national and regional landscapes.

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається підвищений інтерес до такої форми туристичної діяльності, як екологічний туризм, або екотуризм. Еко-туристів насамперед цікавить природа. Їх приваблюють унікальні природні комплекси: природні і культурні визначні пам'ятки, природні й природно-антропогенні ландшафти, де традиційна культура становить єдине ціле з навколишнім середовищем [1]. Головним для туриста є унікальна можливість насолодитися красотами природи та пережити почуття єдності з нею. Унікальні природні комплекси – це об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) України зокрема: біосферні та природні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи, ботанічні сади, зоопарки, дендрологічні парки тощо. Знання про природні комплекси потрібні туристу, оскільки вони справді становлять великий інтерес, тому що природа тут особливо багата. Окрім того, вони показують, що саме потрібно туристу відвідати в тому чи іншому регіоні. Загалом виділяють 11 категорій об'єктів ПЗФ. Нині в Україні налічують понад 7 тис об'єктів ПЗФ загальною площею понад 30 тис км². Кількість і площа заповідних територій поступово збільшуються, проте ще залишається меншою, ніж у сусідніх країнах і в цілому у світі [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із кожним роком значення туристичної індустрії постійно зростає, а відповідно, й навантаження на навколишнє середовище. Екологічний туризм із його величезними рекреаційними і пізнавальними можливостями покликаний сформувати суспільну свідомість щодо охорони та раціонального використання природних багатств, донести до людей нагальність і важливість питань захисту навколишнього середовища. Але аналіз наукових та інформаційних джерел показав, що проблемам розвитку екологічного туризму в межах природоохо-

ронних територій присвячено небагато наукових публікацій. У більшості з них (О. Бейдик [1], В. Вишневський [2], Л. Гальків, В. Гетьман [4], С. Сонько [9], Г. Сорокіна [10]) описуються переважно природні та історико-культурні ресурси територій. Спробами оцінити сучасний стан туристського господарювання природно-заповідних територій є статті Ю. Зінька, О. Шевчука, В. Гетьмана.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення результатів вивчення сучасного стану екологічного туризму на базі природоохоронних територій ПЗФ, їх розвитку, складу і структури, розповсюдження по території України та зональної диференціації. Під час досліджень використовувалися табличний, графічний і картографічний прийоми статистичного та системного методів дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залежно від екологічної та наукової цінності всі об'єкти ПЗФ поділяють на дві групи: загальнодержавного і місцевого значення. Загальнодержавне значення мають природні і біосферні заповідники та національні природні парки, а регіональні ландшафтні парки (РЛП) і заповідні урочища мають тільки місцеве значення. До групи об'єктів, що мають комплексне значення, належать усі інші: заказники, пам'ятки природи, дендропарки, зоопарки, парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва [4]. Перелічені об'єкти відрізняються завданнями, режимом охорони, рівнем підпорядкування. Території та об'єкти перших семи категорій створено для охорони переважно природних територій або об'єктів, решта – для охорони колекцій рослин і тварин, а також цінних в естетичному відношенні окультурених територій із переважанням зелених насаджень. Склад об'єктів за кількістю і площею надано в табл. 1.

Таблиця 1

Об'єкти природно-заповідного фонду України

Категорія	Державного значення		Місцевого значення		Разом	
	кількість од.	площа, тис га	кількість од.	площа, тис га	кількість од.	площа, тис га
Природні заповідники	17	164	-	-	17	164
Біосферні заповідники	4	226	-	-	4	226
Національні природні парки	19	766	-	-	19	766
Регіональні ландшафтні парки	-	-	49	627	49	627
Заповідні урочища	-	-	798	97	798	97
Заказники	304	415	2405	773	2709	1189
Пам'ятки природи	132	6	2972	21	3104	26
Ботанічні сади	17	2	9	0,2	26	1,9
Дендрологічні парки	19	1,3	29	0,2	48	1,6
Зоологічні парки	7	0,1	5	0,3	12	0
Парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва	88	6	447	7	535	13
Всього	607	1587	6714	1526	7321	3113

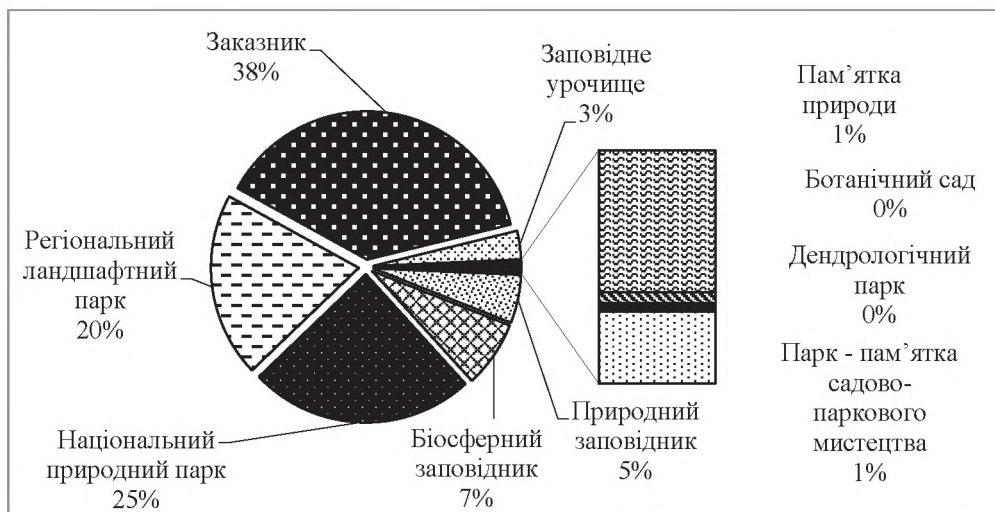

Рис. 1. Структура площ об'єктів ПЗФ України

Як свідчать дані табл. 1, усі об'єкти ПЗФ дуже різняться за кількістю і розмірами площ. Структуру площ об'єктів ПЗФ ілюструє рис. 1.

Найбільшу площу в Україні займають заказники (39%), національні природні парки (25%) та регіональні ландшафтні парки (20%). Це пояснюється доволі великою кількістю заказників, великою площею територій природних і ландшафтних парків.

Національні природні парки України (НПП) – заповідні території загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення та ефективного використання природних комплексів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність. Регіональні ландшафтні парки (РЛП) – природоохоронні рекреаційні установи місцевого чи регіонального значення, які створюють із метою збереження у природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також для забезпечення умов організованого відпочинку населення [6].

Більшість унікальних природних комплексів (ботанічних садів, зоопарків, дендропарків, парків – пам'яток садово-паркового мистецтва і пам'яток природи) має невеликі території. Але вони мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, тому їх створюють для охорони унікальних природних утворень. Особливо приваблюють туристів пам'ятки природи (табл. 2). Більшість із них – це окремі скелі, печери, старі дерева або групи дерев, джерела, озера, популяції ендеміків тощо. На їхній території забороняється будь-яка діяльність, що загро-

жує збереженню їхнього первісного стану або зумовлює його деградацію чи зміну.

Особливу увагу слід сконцентрувати на тому, що основна частина території України розташована в межах помірною поясу. Тут виділяють три природні зони: Полісся, Лісостеп і Степ.

Поверхня Полісся – хвилясто-горбиста рівнина, складена переважно піщаними і супіщаними льодовиковими відкладами. Рівнинна територія вкрита великими площами лісів. Густа мережа річок зі спокійною течією, піщаними берегами, часто з лабіринтами очерету, соковитими квітучими луками. Окрасою Полісся є велика кількість кришталевих чистих озер. Тут багато надзвичайно цінних і часом непрохідних болотних масивів, через що територію називають Поліською Амазонією [6]. Полісся приваблює своєю загадковістю: зубри, болота, річки, струмочки. Це все трохи складно побачити за межами природних парків. Найбільша кількість природних парків розташована в Тернопільській (398), Закарпатській (339), Хмельницькій (251) а також Івано-Франківській (206) областях. У багатьох областях цієї зони розташована також найбільша кількість заказників – Чернігівській – 440 і Запорізькій – 207; заповідних урочищ – в Івано-Франківській (206); пам'яток природи садово-паркового мистецтва – у Львівській (59) і Чернівецькій (41); дендропарків – у Тернопільській (9) і Івано-Франківській (6); ботанічних садів – у Тернопільській (4). У цій зоні розміщена найбільша кількість заповідних урочищ (430), заказників (1 052) і пам'яток природи (1 069). Своєрідним за флорою і фауною є Поліський природний заповідник.

Таблиця 2

Пам'ятки природи України

№ з/п	Види пам'яток природи	Загальнодержавного значення		Місцевого значення	
		Кількість, од	Площа, га	Кількість, од	Площа, га
1.	Комплексні	27	2380	139	3634
2.	Ботанічні	46	2095	1685	10717
3.	Зоологічні	5	142	32	285
4.	Гідрологічні	21	502	685	3585
5.	Геологічні	33	639	405	1508
	Всього	132	5758	2946	19729

Таблиця 3

Зональний розподіл об'єктів ПЗФ України

Назва об'єктів	Зона			Разом
	Полісся	Лісостеп	Степ	
Національні природні парки	8	7	4	19
Регіональні ландшафтні парки	13	17	19	49
Природні і біосферні заповідники	6	2	13	21
Ботсади, зоо- і дендропарки	37	33	16	86
Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва	181	231	123	535
Заповідні урочища	430	288	80	798
Заказники	690	1393	626	2709
Пам'ятки природи	1406	1328	370	3104
Всього	2771	3299	1251	7321

У межах горбистих Подільської та Придніпровської височин лежить значна частина *Лісостепу*. Його ландшафт урізноманітнюють численні відслонення у межах Українського кристалічного щита. Зокрема, дуже багато таких місць на берегах Росі та Південного Бугу. На відміну від Полісся у межах Лісостепу природні ландшафти тут збереглися гірше. Порівняно невелике поширення природної рослинності в зоні компенсується для туристів різноманітністю рельєфу. Основну увагу в Лісостепу зосереджують на річках, їх високих берегах, пагорбах, лісовій рослинності.

Степова зона в Україні є найбільшою, вона займає близько 40% території України. Порівняно з іншими зонами Степ є найбільш теплим і сонячним. Разом із тим негативними чинниками є велика розораність території та, відповідно, мала поширеність природних ландшафтів. У Степу переважають одноманітні ландшафти. Природних лісів дуже мало. Вони ростуть переважно в балках (байрачні дубові ліси), у заплавах рік (заплавні ліси), на піщаних терасах (соснові ліси). Найбільшу цінність для туристів мають ділянки з водою. Це можуть бути узбережжя морів або береги нечисленних річок. Тут найменше опадів і днів із туманом, що для туризму дуже важливо.

Розміщення об'єктів ПЗФ по зонах України ілюструє табл. 3.

Нині в Україні існують 19 національних природних парків, які переважно розміщені на території Полісся і Лісостепу, а 49 регіональних ландшафтних парків розміщені по зонах майже рівномірно. Наочним зображенням розміщення всіх об'єктів ПЗФ є стовпчикові структурні діаграми (рис. 2).

Усі об'єкти ПЗФ поділені за їх кількістю на дві групи: об'єкти, що мають невелику кількість, зображено на лівій діаграмі, а ті, що мають велику, – на правій. У кожній діаграмі своя шкала кількості одиниць. Висоти стовпчиків показують кількість об'єктів у групі, а структурні частини вказують на їх зональний розподіл. Так, природні і біосферні заповідники розміщено переважно у степовій зоні; ботанічні сади, зоопарки і дендропарки – у поліській і лісостеповій; парки-пам'ятки – переважно в лісостеповій; заповідні урочища – у поліській; заказники – у лісостеповій, а парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва – у поліській і лісостеповій зонах.

Заказники оголошують природні території (акваторії) з метою збереження й відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів. Залежно від походження, інших особливостей таких природних комплексів заказники поділяють на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні (табл. 4).

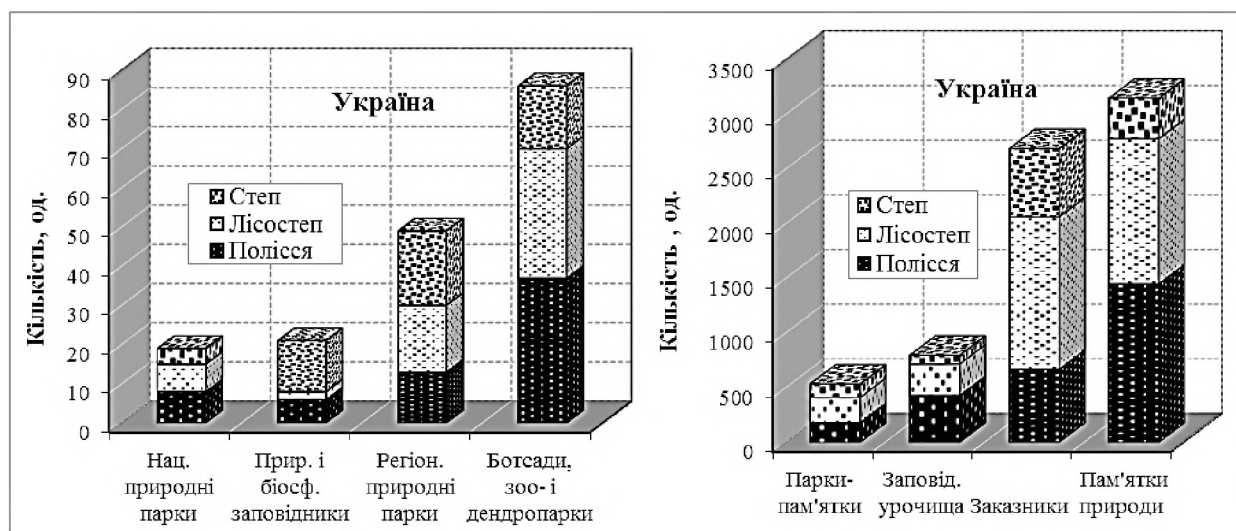

Рис. 2. Зональний розподіл об'єктів ПЗФ

Таблиця 4

Зональний розподіл заказників, од.

Заказники	Полісся	Лісостеп	Степ	Разом
Ландшафтні	97	212	156	465
Лісові	120	149	52	321
Ботанічні	195	360	221	776
Загальнозоологічні	84	54	32	170
Орнітологічні	49	46	10	105
Гідрологічні	95	542	24	661
Загальногеологічні	6	4	5	15
Карстово-спелеологічні	3			3
Ентомологічні	18	22	118	158
Іхтіологічні	23	4	8	35
Разом	690	1393	626	2709

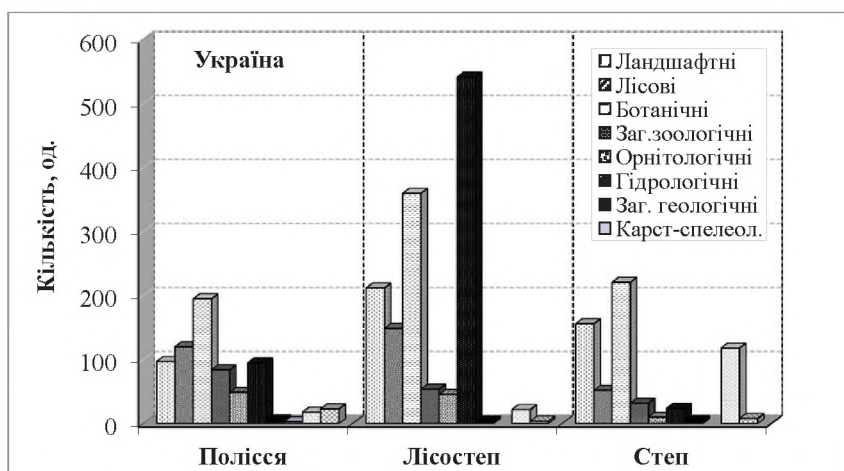

Рис. 3. Зональний розподіл заказників

На території заказника обмежується або забороняється діяльність. Рішення про оголошення територій заказниками загальнодержавного значення приймає Президент України, а заказниками місцевого значення – обласні ради. Наочне відображення зонального розподілу заказників надано на рис. 3.

Дані рис. 3 показують, що переважну кількість серед усіх заказників мають гідрологічні, які переважно розміщені у лісостеповій зоні, де є найбільші запаси водних ресурсів. Ботанічні ландшафтні заказники мають майже однакове розповсюдження по всій території держави. Лісові й орнітологічні сконцентровано у поліській і перехідній зонах.

Ботанічним садом уважають територію, де культивують рослини з різних куточків Землі. Якщо в такому закладі основну увагу приділяють деревним рослинам, його називають дендрарієм. Якщо ж такий заклад відкритий для відвідування, його називають дендропарком. Ботанічні сади мають велике екологічне значення як центри збереження і вивчення флори різних частин світу. До найвідоміших і найбільш відвідуваних належать Національний ботанічний сад ім. М. Гришка НАН України, Ботанічний сад ім. академіка О. Фоміна, (обидва в Києві), Нікітський ботанічний сад Таврійського

національного університету ім. В. Вернадського (АР Крим).

Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва – це об'єкти найвищих та найцінніших зразків паркового будівництва з метою їх охорони та використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях. Вони є місцем масового відпочинку населення, проведення екскурсій.

Висновки з проведеного дослідження. Останнім часом спостерігається підвищений інтерес до такої форми туристичної діяльності, як екологічний туризм. Екотуристів насамперед цікавить природа. Їх приваблюють унікальні природні комплекси: природні і культурні

визначні пам'ятки, природні й природно-антропогенні ландшафти, де традиційна культура являє собою єдине ціле з навколишнім середовищем. Увагу туристів привертають геологічні пам'ятки, такі як плакуча скеля, карстові печери, печерні комплекси і печерні міста. А найбільшою увагою користуються великі та ще й незвичні рослини, багатостовбурові сосни, гірськокаштани, мамонтові дерева, дуби вище 35 м, яблуня-колонія тощо.

Головним для туриста є унікальна можливість насолодитися красотою природи та пережити почуття єдності з нею. Екотуризм немислимий без екоресурсів. Ними є об'єкти та явища природного чи природно-антропогенного походження, які мають певну привабливість, можуть бути використані та використовуються в екотуризмі.

Україна дуже багата на екоресурси, унікальні природні комплекси: різноманітні рельєфи, дуже яскраві ландшафти лісові і водні ресурси (великі річки, чудові озера, водосховища, ставки та багато струмочків).

Отже, значні обсяги та добра якість екоресурсів, чудовий клімат, багатий рослинний і тваринний світ та наявність виходу до морів свідчать про широку сприятливість розвитку екологічного туризму в Україні.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О., Новосад Н.О. Унікальна Україна: географія та ресурси туризму : навчальний посібник. Київ : Альтерпрес, 2013. 572 с.
2. Вишневський В.І. Екологічний туризм : навчальний посібник. Київ : Інтерпрес ЛТД, 2015. С. 22.
3. Стан та перспективи розвитку екологічного туризму в Україні / Л.І. Гальків та ін. *Вісник ОНУ ім. Мечникова*. 2015. Т. 20. Вип. 3. С. 189–193.
4. Гетьман В.І. Збереження ландшафтного різноманіття і розвиток екотуризму на природно-заповідних територіях. *Туризм на порозі XXI століття* : матеріали Міжнародної конференції. Київ : КІТЕП, 2009. С. 191–193.
5. Дмитрук О.Ю., Дмитрук С.В. Екотуризм : навчальний посібник. Київ : Альтерпрес, 2009. 358 с.
6. Екологічна енциклопедія : у 3-х т. Київ, 2007. Т. 1: А-Е. 432 с.
7. Зінько Ю.В., Шевчук О.М. Екотуризм у національних природних парках Західної України. *Матеріали міжнародної конференції до 120-річчя географії у Львівському університеті*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2003. С. 239–241.
8. Козловський О.Ю., Борисюк Б.В. Екологічний туризм : навчальний посібник. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 202 с.
9. Сонько С.П. Екологічний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Умань, 2012. С. 279–281.
10. Сорокіна Г.О. Екологічний туризм : навчальний посібник. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. 206 с.
11. Флора і фауна України. URL: <https://geografiamo/zar.jimdo.com/> (дата звернення: 16.02.2020).

References:

1. Beydik O. O., Novosad N. O. Unikalna Ukrayina: geografiya ta resursi turizmu [Unique Ukraine: geography and tourism resources] : navch. posib. K.: Alterpres, 2013. 572 s. (in Ukrainian)
2. Vishnevskiy V. I. Ekologichniy turizm [Ecological tourism]: navch. posib. K.: "Interpres LTD", 2015, S. 22. (in Ukrainian)
3. Galkiv L. I. ta in. Stan ta perspektivi rozvitku ekologichnogo turizmu v Ukrayini [State and prospects of development of ecological tourism in Ukraine]. *Visnik ONU im. Mechnikova*, 2015, t. 20, vip. 3, s. 189–193. (in Ukrainian)
4. Getman V. I. Zberezhennya landshaftnogo riznomanittya i rozvutok ekoturizmu na prirodno-zapovidnih teritoriyah [Conservation of landscape diversity and development of ecotourism in nature reserves]. *Turizm na porozhi XXI stolittya: materialy Mizhnarodnoyi konferentsiyi (m. Kuiv)*. K.: KITEP, 2009. S. 191–193. (in Ukrainian)
5. Dmitruk O. Yu., Dmitruk S. V. Ekoturizm [Ecotourism]: navch. posib. K.: Alterpres, 2009. 358 s. (in Ukrainian)
6. Ekologichna entsiklopediya [Ecological encyclopedia]: u 3-h tomah. K., 2007. T. 1: A-E. 432 s. (in Ukrainian)
7. Zinko Yu. V., Shevchuk O. M. Ekoturizm u natsionalnih prirodnih parkah Zahidnoyi Ukrayiny [Ecotourism in the national nature parks of Western Ukraine]. *Materiali mizhnarodnoyi konferentsiyi do 120-richchya geografiyi u Lvivskomu universiteti*. Lviv: Vidavnicхий tsestr LNU im. I. Franka, 2003. S. 239–241. (in Ukrainian)
8. Kozlovskiy O. Yu., Borisyuk B. V. Ekologichniy turizm [Ecological tourism]: navch. posib. Zhitomir: ZhDU im. I. Franka, 2011. 202 s. (in Ukrainian)
9. Sonko S. P. Ekologichniy turizm v Ukrayini: suchasniy stan ta perspektivi rozvitku [Eco-tourism in Ukraine: current state and prospects for development]: kol. monografiya. Uman, 2012. S. 279–281. (in Ukrainian)
10. Sorokina G. O. Ekologichniy turizm [Ecological tourism]: navch. posib. Lugansk: DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka", 2013. 206 s. (in Ukrainian)
11. Flora i fauna Ukrayinu [Flora and fauna of Ukraine]. [Improvement of payroll accounting in modern conditions]. Retrieved from: <https://geografiamo/zar.jimdo.com/> (accessed 16 February 2020).

E-mail: irinakov62@gmail.com